

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 211044

Inventar 343400

657
ROMÎNI ȘI SLAVI

ROMÎNI ȘI UNGURI

:: DOUĂ CONFERINȚE ALE INSTITUTULUI ::
PENTRU STUDIUL EUROPEI SUD-ORIENTALE

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

—
EDITURA INSTITUTULUI SUD-EST-EUROPEAN

1922

II 211 044

~~Biblioteca Centrală Universitară
București
Cota ~~21 1044~~
Inventar ~~343400~~~~

RC25/07

B.C.U. Bucuresti

C343400

I.

ROMÎNI ȘI SLAVI

Onor. auditoriu,

I.

Institutul pentru studiul Europei sud-estice, care a fost întemeiat, nu numai pentru studii de caracter științific, dar și pentru a aduce o apropiere între națiunile din Peninsula Balcanică și celelalte care ne încunjoară la hotarul de Răsărit și de Apus și al cărui scop a fost, prin urmare, să aducă o colaborație în domeniul sufletesc a acestor națiuni, a crezut de datoria lui să adauge la solemnitatea oficială a revistei militare și la ceia ce întovărășește de obicei o căsătorie princiară, un act cultural. Acest act cultural am fost însărcinat să-l fac eu în această seară, înfățișînd, cum o arată titlul acestei conferințe, originea și dezvoltarea celor trei Sîrbii care echivalează și sînt în necontenită legătură cu celelalte trei Romîni.

S'ar părea că titlul este căutat și n'ar corespunde realității. Puțină atenție, și se va vedea că e pe deplin îndreptățit și că acest titlu cuprinde în sine explicația unei bune părți, nu numai din trecutul Sîrbilor și Romînilor, dar, în același timp, și anume îndreptări pentru relațiile viitoare între aceste două nații.

De obicei, cînd se vorbește de Romîni și Sîrbi, cineva are prin deprindere înaintea lui harta care exista înainte de războiu, prin urmare o Romînie

mărgenită între Carpați și Dunăre, între cealaltă linie, Nord-Sud, a Carpaților și Prut, iar, în ceia ce privește Serbia, teritoriul, foarte îngust, care fusese puțin mărit după războiul de la 1878, dar care fără îndoială cuprindea numai o parte mică din mult mai întinsul teritoriu acoperit de nația sîrbească.

În afară de România pe care o cunoaștem d'innainte de războiu și în afară de Serbia d'innainte de războiu, mai mică, ce se întindea pînă la hotarul Serbiei Vechi, către Macedonia, pînă la Dunăre, și de la Bosnia și Herțegovina pînă la hotarul din spre Bulgaria, în afară de acestea sînt alte două Serbii și alte două Români, și anume fiecare din aceste Români corespunde unei Serbii ce are aceiași origine și s'a dezvoltat în aceleași împrejurări.

Cu toate că metoda nu e cea mai bună, dar pentru că ea, cred, poate duce la o înțelegere mai deplină, vom începe, și în ce privește poporul sîrbesc și în ce privește poporul românesc, cu cea mai veche Serbie și cu cea mai veche Românie. Înainte de aceasta însă cred că este bine să fixăm un punct. Teritoriul asupra căruia se întinde astăzi Serbia unită, ca și teritoriul care formează astăzi România unită, a fost odinioară un teritoriu de o unitate perfectă, în care s'a tras pe urmă un hotar, și fiecare din bucățile desfăcute au fost supuse altor influențe, așa că s'a ajuns la alte formațiuni politice și alte direcții culturale. A fost un timp cînd, fără să existe un Stat, fără să se fi consolidat cultural, ci existau numai elementele din care s'a format politicește Statul, era o singură întindere unitară și pentru neamul sîrbesc și pentru neamul românesc.

Să încercăm a fixa lucrul acesta pe hartă, și pe urmă vom vedea cum pe această veche hartă s'au desfăcut, prin influențe exercitate asupra hotarelor,

cele trei formațiuni politice sîrbești cărora li corespund la noi formațiuni culturale asemănătoare.

Sîrbii se întindeau odinioară pe o bună parte dintr'un teritoriu pe care astăzi nu-l mai ocupă: Panonia ungurească era locuită în întregime de o populație slavă, care avea caracter mai mult sîrbesc, iar partea ce s'a anexat, după tratatul de pace, din Ungaria și Austria la Serbia, nu reprezintă un teritoriu pe care mari mase slave să le fi ocupat mai tîrziu, ci unul de foarte veche așezare a poporului sîrbesc. Panonia, cu prelungirile ei occidentale, Vindelicia, Noricul, Reția, care merg pînă în Alpi, era ocupată de o populație care constituie o parte din strămoșii neamului sîrbesc actual. În același timp, de-a lungul Mării Adriatice, Sîrbii nu sînt coloniști veniți mai tîrziu, ci locuitori foarte vechi, cari s'au așternut peste populația primordială, care era ilirică—și asupra acestui fond iliric s'a așternut pe urmă opera de romanizare latină —, așa încît Dalmația și părțile din interior aparțin tot domeniului național sîrbesc.

Mai mult decît atîta : nu este o deosebire esențială între Sîrbi și Bulgari. Mulți s'au străduit, din necunoștință, și cu anume tendințe politice — încercînd să deosebească și în trecut ceia ce este deosebit în present, — să definească între Dunăre și Arhipelag și între Marea Adriatică și Marea Neagră un domeniu sîrbesc și un domeniu bulgăresc.

Îmi aduc aminte că la 1913, cînd cercetam Serbia, foarte mulți căutau să facă și o deosebire etnografică între Bulgari și între Sîrbi, și mi s'a afirmat de un foarte bun cunoscător al etnografiei Peninsulei Balcanice că Bulgarii sînt cu totul de altă rasă ! Și a început să-mi scoată fotografii de oameni foarte urîți, spunîndu-mi : „aceștia sînt Bulgari ; comparați tipul bulgăresc cu tipul sîrbesc, și veți vedea ce deo-

se bire mare este între aceste două națiuni". Conclusia era că o națiune, cea sîrbească, este nobilă, cavalerescă, războinică, pe cînd cealaltă, cea bulgărească, e o nație grosolană, lipsită de toate elementele unei vieți sufletești mai nobile.

E adevărat că fotografiile represintau niște persoane destul de urîte, dar oameni urîți se întîlnesc la orice nație, nu fiindcă ar fi vrut ei să fie urîți, dar pentru că așa i-a lăsat Dumnezeu : exemplarele presintate aparțineau probabil la cine știe ce perpetuări de rasă barbară din cele ce s'au strecurat prin Peninsula Balcanică și care n'au perit, ca tip, cu totul.

«Bulgar» nu înseamnă însă în evul mediu decît partea din masa slavă, „sîrbească“ și ea, dar care a încăput supt o dominație politică bulgărească, a Bulgarilor veniți din stepă, a bandei de popor uralo-altaic a cărei influență etnică este excepțional de redusă. Nu trebuie deci să privim lucrurile așa cum se făcea în 1913 și cum au rămas în mîntea unor anumite persoane și să credem că sînt două nații foarte tranșat deosebite între dînsese, una la Vest, Sîrbii, alta la Răsărit, Bulgarii, ci aceia ce se poate dovedi și prin măsurătoarea craniană de antropologi, și prin textele istoricilor, și mai ales prin ceva mai tare decît toată mărturia antropologilor și aserțiunile istoricilor, prin inspirația sfîntului bun simț pe care învățații nu-l au de obicei, bun simț care pledează pentru ce am spus. Precum partea din populația romanică din Apus care a intrat supt stăpînirea francă s'a numit Francesi, de și poate fi vorba numai de un slab aport germanic, franc, în alcătuirea națiunii, de fapt tot galo-romanice, care a luat numele cetei militare ce a stăpînit teritoriul ei după ce dominația romană a fost distrusă, tot așa masa slavă din Pe-

ninsula Balcanică, întru cît a intrat în stăpînirea bulgărească, a devenit politicește bulgărească.

În cursul evului mediu hotarul bulgar se schimba, și, în măsura retragerii cuceririi, a îngustării hotarului Țaratului de Tîrnova, în aceiași măsură Sîrbii reveniau Serbiei. Va să zică Sîrbul însemna Slavul în libertate în Peninsula Balcanică, pe cîtă vreme Bulgar însemna Slavul încăput în stăpînire turanică, precum Itallanul este vechiul Latin rămas liber sau numai superficial și temporal acoperit de stăpînirea gotică sau longobardă, pe cînd Francesul este același Latin, amestecat cu elemente galice — care se aflau și în Italia-de-Nord, — dar încăput supt stăpînire germanică.

Teritoriul sîrbesc apare, astfel, foarte întins și de o unitate absolută.

II.

Dpă ce am vorbit de acest vechiu teritoriu sîrbesc, să vorbim și de vechiul teritoriu românesc ce rămînea să fie împărțit între cele trei formațiuni politice și culturale anunțate în titlul conferinței.

Cînd, în apropierea anului 1300, poate cu puțin înainte—sînt savanți cari, pe baza unor socoteli arheologice, vreau să coboare la o epocă mai depărtată întemeierea, dar eu mă las greu convins contra mărturiei textelor — s'a întemeiat principatul muntean în Argeș, el s'a chemat „Domnie a toată Țara-Românească“. „Țara-Românească“ a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată: ea însemna tot pămîntul locuit etnograficește de Romîni.

Aceasta nu presupune un Stat: presupune amintirea unui Stat. Fusese odinioară aici un Imperiu,

„constabat imperium“; Imperiul se retrăsese. Populația care făcea parte dintr'un Stat barbar organizat pentru cîtăva vreme primia numele populației barbare ce se găsea în fruntea Statului, precum Slavii din Peninsula Balcanică au luat numele Bulgarilor, precum Latini din Apus cari au stat sub Germani au luat numele Francilor. Dar la noi nu era așa. Statul barbar era trecător : n'am avut în părțile acestea ale noastre nicio dominație barbară care să fi stăpînit o bucată de vreme și să fi avut o organizație teritorială. Au trecut pe la noi elemente hunice de tot felul, fie că se chemau Huni, fie că se chemau Avari, Pecenegi, Cumani sau Tatars, dar dominația lor ei n'o exercitau de la fața locului și direct, ci de departe și indirect. Statul barbar nu era aici : noi robiam Statului barbar, îi dădeam mijloacele de întreținere, contingentele militare cerute, dar el nu era acasă la noi ; niciodată n'am avut conștiința că aparținem Statului străin de drept, ci aceia că aparținem și mai departe romanității care a rămas sufletește în noi și care nu fusese înlocuită nici prin altă organizare materială. De aici : *limbă românească, Român și Țară-Românească.*

Acum, Țara-Românească era foarte întinsă. A fost un timp cînd și în Panonia era „țară românească“. Panonia, Noricul, părți acoperite apoi de Slavi, de Unguri, cari au luat toate elementele culturii de la Slavi — căci Ungurii sînt ucenicii Slaviilor de odinioară, iar vechiul lor tesaur fino-ugric este așa de redus, încît nici noțiunile cele mai elementare de cultură nu se înfățișează prin elemente strămoșești, ci numai prin cele de împrumut —, aveau, cînd nu se așezaseră încă Slavii și peste Slavi nu veniseră Ungurii, o romanitate, în regiuni care de multă vreme

nu mai aparțineau latinității, dar care odinioară fuseseră foarte intens romanisate.

Sîntem de prea multe ori supt obsesiunea cărților de școală, și în cărțile didactice succesiunea este aceasta : Decebal, Traian, barbarii, retragerea Romînilor în munți, și s'a încheiat. Chestia ar fi astfel foarte simplă, mărgenită fiind la un teritoriu foarte redus ; dar nu e așa.

Sîntem o rămășiță a unei romanități cu mult mai întinse, și Dacia, după cucerirea ei, a însemnat mult mai puțin în latinitate decît ținuturile Panoniei, Noricului, etc., care mergeau pînă la Alpi. Cînd Slavii s'au coborît în regiunile panonice, cînd peste ei a venit, întîiu, Statul avar, el a adus o azvîrlire a elementelor celor vechi la Răsărit și la Apus, cu concentrarea romanității în părțile noastre, prin această deslocuire, și printr'altă refugiere de romanitate în Alpi.

Așa-numiții Roumanchi, din Alpi — noi li zicem Reto-Romani ; ei își zic, în parte, Roumanchi, precum noi ni zicem Romîni, *Romani* —, erau odată foarte numeroși. Dovada o avem în limba lor : numărul dialectelor roumanche sau ladine, de și populația actuală a ajuns a fi foarte redusă, este foarte mare : vre-o douăsprezece dialecte pentru o populație în curs de dispariție. A fost un timp cînd Reto-Romanii aveau și Nordul Italiei ; dialectul vorbit în Friul nu se înțelege deplin de un Italian, și s'a rezolvit acum întrebarea dacă limba italiană a avut ori ba o parte la alcătuirea dialectului friulan. Așa încît Țara-Românească veche cuprîndea o foarte vastă întindere, dar, de cîte ori venia o stăpînire străină și lua parte dintr'însa, ea se restrîngea. În mîntea țeranului pînă astăzi noțiunea „țerii” este cu mult mai vastă decît aceia pe care o aveau, politicește, oamenii noștri

înnainte de marele războiu. El are sentimentul că pretutindeni calcă numai pe urmele strămoșilor săi, dar pe un teritoriu de drept, care a fost al lui totdeauna și a putut fi ocupat numai provisoriu de unul sau altul, însă nu s'a despărțit pentru aceasta din legitimitatea stăpînirii românești unitare.

Acum, Serbia, Țara Sîrbească, România întregă, în formele vaste ale romanității acesteia, în mare parte dispărute, se învecinau și se străbăteau una pe alta. Nu este vorba deci numai de o vecinătate, ci de o interpenetrație. Dovada o avem în numele de localități.

Ardealul are nume slave foarte vechi și care n'au niciun sens în românește. Acolo sînt două feluri de numiri: cu sufixul *-eni* sau *-ești*, care arată o colonizare mai tîrzie și coborîrea dintr'un strămoș, iar, alături, nume mult mai vechi decît cele de colonizare. La noi, dincoace, numele acestea există, însă în măsură mai mică, și mai mult în ținutul oltean.

Dacă ținem samă de aceste două lucruri, trebuie să ajungem la următorul rezultat: în ce privește Ardealul, trebuie să se creadă că, împreună cu Dacii, alături de Daci, a existat în Ardeal în vremurile cele mai vechi și o oarecare populație slavă, ca Sarmășii de odinioară, cari nu erau Sciți, dar cuprindeau în bună parte și Slavi. Așa încît am cohabitat în regiunile ardelene din vremile cele mai depărtate. De altă parte, ținînd sama că și în Oltenia noastră și în Serbia se găsesc o mulțime de nume de localități terminate în *-ova*: Vîrciorova, Orșova, Cladova, și în Serbia o serie întregă de nume anologe, ajungem la conclusia că a existat fără îndoială o comunitate de locuință și chiar o comunitate de organizație primitivă între noi și dinșii (am scris în această privință un articol în revista sîrbească „Delo“, de la 1915, ar-

tical reproduş în limba francesă, în Buletinul Institutului nostru).

Cu acestea am terminat partea întâiu a conferinţei, adecă substratul de unitate sîrbească şi de unitate românească învecinîndu-se şi interpenetrîndu-se, şi pot veni la cele trei formaţiuni pe care le-am făgăduit de la început.

III.

Cea mai veche Romănie ca şi cea mai veche Serbie nu se află în regiunea în care se concentrează mai tîrziu viaţa naţională şi care a dus războiul pentru a se ajunge la acea unitate a neamului pe care sîntem fericiţi să o avem acum. Cele mai vechi formaţiuni politice, Serbia No. 1 şi România No. 1, am zice, acelea se găsesc în altă parte, şi anume, cum era şi natural, în regiuni mai apropiate de marea şi luminoasa vatră a civilisaţiei occidentale, prin urmare în părţile Mării Adriatice.

Să vorbim întâiu de Serbia adriatică, ca să-i arătăm legăturile, pentru a trece pe urmă la România adriatică, din Vestul Peninsulei Balcanice, care-şi are aceeaşi origine, trăieşte în aceleaşi împrejurări şi care tot aşa se lasă străbătută de Serbia adriatică şi o străbate.

Cele mai vechi stăpîniri sîrbeşti care se întîlnesc înaintea de anul 1000 sînt în regiunile Mării Adriatice unde erau odinioară Ilirii cucerii de Romani.

Ilirii erau fraţi buni cu Tracii, strămoşii noştri, şi au luat de la ei limba tracică. Aşa-numitele elemente „albanese“ din limba noastră, pe care numai filologii continuă să le afirme că sînt împrumutate din albanesă, sînt de fapt vechi elemente traco-ilirice, căci nu era să împrumutăm doar noţiuni fundamentale din

limbă de la Albanesi, în colțișorul în care trăiau ei! În aceste părți ilirice cucerite de Romani se întemeiasă un număr însemnat de înfloritoare orașe romane. Regiunea internă a fost și ea foarte adânc romanisată, atât de adânc, încît multă vreme după venirea Slavilor în aceste părți a existat o îndoită populație romanică, din care una trăiește pînă acum, Aromîni, iar cealaltă a dispărut în zilele noastre. Căci insulele de lîngă țărmul Mării Adriatice au fost locuite în timpurile mai vechi de o populație perfect romanisată, și în ele, ca și în orașele de pe litoral, se vorbea o limbă romanică pe care a studiat-o d-l Bartoli la cel din urmă ce a vorbit-o, o limbă 'n care se întilnește un amestec de veche latină și de italiană, ca, pe alocuri, în actele Statului ragusan.

Dar, revenind la ceia ce ziceam : în regiunea Iliricului, unde romanitatea a lăsat urme așa de adînci. Slavii se așează înaintea de veacul al X-lea. Aici apar cele d'întîu formațiuni de Stat al Sîrbilor. Aceste formațiuni sînt însă în legătură cu Apusul: ele n'au caracterul oriental, ortodox, bizantin, îndreptat spre Constantinopol, ci toate legăturile sînt către Italia. Influența religioasă care vine din Italia este influența catolică, civilizația de acolo e latină, limba cultă care vine din părțile acestea nu este limba grecească a Constantinopolului, ci limba latină, apoi cea italiană. Serbia, începută în regiunile acestea, prin formațiuni mici de Stat, care capătă mai tîrziu titlul regal fără ca regalitatea să se poată desvolta mai multă vreme, a pornit deci cu un caracter pe care Serbia d'înainte de războiu nu l-a avut niciodată, adevărată legătură cu latinitatea, legătură cu catolicismul, îndreptarea spre Vest, un fel de frăție cu Italia. La leagănul său Serbia politică este în cea mai strînsă legătură cu începuturile propriei noastre vieți naționale, pentru că,

dacă dela Serbia d'intîiu trecem la cea d'intîiu Romănie, iată ce trebuie să spunem în această privință.

Cea d'intîiu viață românească a fost represintată, pe lîngă locuitorii aceștia romanici din insulele și de pe coastele Mării Adriatice, de populația care trăia în regiunile muntoase ce mărgenesc această Mare. Prin urmare Aromîinii, Romîinii din Peninsula Balcanică, din Pind, sînt mult mai vechi decît, în ce privește consolidarea lor, ajungerea la conștiința națională și putința de a desvolta o cultură, oricît de începătoare și naivă, și, precum Sirbii, în cea d'intîiu Serbie, au fost influențați de Apus, tot supt influența apuseană s'a desvoltat și această romanitate a noastră din Vestul peninsulei balcanice, care era foarte întinsă, atît de întinsă, încît Tesalia era o „Mare Țară-Românească“, o „Vlahie Mare“, și pe lîngă aceasta exista o „Țară-Românească de sus“ și o „Țară-Romînească mică“ în regiunile de la Sudul Tesaliei. Și penetrația românească în Peninsula Balcanică era așa de puternică, încît călugării de la Muntele Athos erau încunjurați de populație românească și se feriau, pentru sufletul lor, de femeile „Vlahilor“; muntele Olimp se ridica de-asupra unui ținut cu desăvîrșire românesc.

Această parte a romînimii a fost trezită mai curînd la cultură prin influențele occidentale, prin faptul ca pe malul acesta era o influență venețiană ce venia pe cale de comerț, ca și prin aceia că, din Sudul Italiei, Normanzii, apoi Angevinii, cele două formațiuni de Stat succesive, căutară să stăpînească partea opusă a Adriaticei, și, cum treceau armate de cavaleri prin regiunile românești, evident că de pe urma străbaterii lor de către oameni cari aduceau civilizația apuseană, această civilizație pătrundea în mijlocul populației noastre, și mai ales se stîrnia o viață mai

puternică prin acest contact cu reprezentanții civilizației latine din Occident. Este exact același lucru care s'a întâmplat în timpul marelui războiu cu pătrunderea armatelor italiene și franceze în aceste regiuni macedonene. La cea d'întîiu atingere cu conștiința românească și cea albanesă, s'au produs manifestări naționale atât de impunătoare, încît și o armată și alta au trebuit să proclame pentru Albanesi posibilitatea de existență ca Stat deosebit, iar pentru Aromîni făgăduielile de o viață mai bună, care din nenorocire n'au putut pînă acum să fie îndeplinite.

În mintea multora dintre ascultători, cari întrebunțează cărțile obișnuite de istorie a Românilor, de obicei rele, se poartă un Imperiu romîno-bulgar. De fapt n'a existat în aceste regiuni niciun Imperiu romîno-bulgar. Întîiu de toate, Imperiu este Imperiul roman, oriunde ar fi; Imperiul nu poate fi nici bulgar, nici sîrb, nici grecesc; el nu poate fi decît continuarea vechiului Imperiu roman: forma romană pe care o poate întrebunța ori ce nație, dar care rămîne ce a fost, pur romană.

În ce privește Statul întemeiat de păstorii din Pind la sfîrșitul secolului al XII-lea și care s'a întărit la începutul celui următor, el a căpătat un fel de coroană imperială pe care Papa a dat-o cu oarecare rezervă—, Ioniță „Vlahul“ zicea într'un fel, Papa se făcea că înțelege într'alt fel, și o întreagă corespondență s'a schimbat astfel, fiecare făcîndu-se a ignora sensul pe care-l da celalt formațiunii de Stat care se întemeiase. Statul acesta a fost întemeiat de Romîni, probabil și cu anumite elemente albanese, și acest Stat, pe care noi l-am botezat fără nicio noimă «romîno-bulgar», a luat de la Bulgari, la începuturile sale, un singur lucru, forma politică. În Balcani, pe vremea aceia ori erai „Romeu“, Bizantin, ori, dacă erai adversar «Ro-

meu'ui», trebuia să fii Bulgar, a doua formă politică posibilă. Este tot așa cum, supt raportul religios, în Balcani, pînă dăunăzi, mulți se chemau a fi Greci, nu pentru că erau Greci, ci fiindcă aparțineau Patriarhatului grecesc, și alții erau socotiți Bulgari, nu pentru că erau Bulgari, ci pentru că stăteau în legătură cu organizarea patriarhală bulgărească, precum, iarăși, era Sîrb cine avea legătură cu arhiereul sîrbesc.

Petru și Asan, revoltați împotriva puterii bizantine, puteau crede că era mai preferabil să fie continuatorii Țaratului bulgar decît să recunoască lipsa lor de legitimitate ca simpli șefi de răscoală biruitoare. Lumea umblă după legitimități și le ia de unde le găsește, chiar cu anume sacrificii; pierde cineva din fond, dar are în schimb fațada. Se va zice: mare lucru? De sigur că mare lucru pe atunci, căci fusese la Preslavul de la Marea Neagră un șir întreg de stăpînituri înrudiți cu Bizanțul, și pentru că Patriarhia era forma cea mai înaltă, nu numai religioasă, dar și culturală, pe vremea aceia, și, deci, astfel, ciobanii dobîndiau o fațadă culturală și politică prin faptul că-și însușiau un titlu care nu li aparținea ca rasă, dar putea să servească stabilirii dreptului lor de existență permanentă.

IV.

Acum rămîne să trecem la celelalte două alcătuiți ale Sîrbilor și Romînilor, lăsînd la urmă România de pe teritoriul dinnainte de războiu și Serbia din același timp.

În momentul cînd asupra masei sîrbești din Peninsula Balcanică s'a întins influența bulgărească venită de la Marea Neagră, și în acela cînd, pentru a se crea primul Stat sîrbesc, a venit cealaltă influență, apuseană, romană, catolică, italiană, în momentul acela latinitatea s'a întins, într'o formă de împrumut, asupra altei părți din teritoriul ocupat de

Sirbi. Anume: Sîrbii nu se găsiu, cum am spus, numai în Peninsula Balcanică, ci și în Croația și în teritoriul sloven luat acum din lichidarea Austriei și care dau astăzi două din cele trei titluri ale stăpînitorului Sîrbilor uniți. În aceste regiuni Sîrbii aveau o organizație patriarhală cu jupe, în fruntea cărora se găsia jupanul — până la jupanul cel mai mare, Marele-Jupan, — precum noi aveam la început juzii noștri, de unde vine județul — și hotarele județelor noastre de astăzi corespund cu ale județelor de odinioară —, iar peste juzi s'au așternut Voevozii, cari sînt ducii franci ai lui Carol-cel-Mare stăpînind în regiunea Panoniei. Aici Slavii de la Nordul Dunării. Savei și Dravei, Sîrbii cari se găsiu în calea altor influențe, s'au găsit uniți întîia supt influența pătrunderii în Răsărit a Statului franc. Dar Statul acesta, cu tot numele său, nu reprezintă decît civilizația latină în ce privește bazele sale și, în ce privește titlul imperial, o delegație a stăpînirii apostolice. Prin urmare latinitatea națională și latinitatea religioasă, care înaintau în părțile acestea slave de la Drava, Sava și Dunăre, mergînd spre Panonia, contra Avarilor. S'a întemeiat aici o *marcă* peste Slavi. Oștile lui Carol-cel-Mare, pășind în părțile Dunării mijlocii, au trecut dincolo de dînsa, și cetățile cele mai vechi, și ale Slavilor și ale noastre, sînt în legătură, nu cu organizații proprii sîrbești și românești, ci cu alcătuirea militară a Imperiului carolingian, alcătuire care se răsima pe cetăți avînd un șef religios, episcopul, și un burgrav, sau pîrcălab militar, iar, apoi, în jurul cetății se făcea o formațiune rurală, de unde pornia mai tîrziu civilizarea regiunilor barbare din vecinătate.

S'a creat în felul acesta o altă Serbie pe lîngă Serbia balcanică. Pe lîngă cea formată la malul

Mării Adriatice supt influențe venite din Italia, și în legătură cu Biserica romană, s'a format la Nordul liniei Sava-Drava-Dunăre, în părțile Slavoniei și Croației, o a doua Serbie, influențată și ea de latinitate, dar de latinitatea ce pleacă din Galia cu oștile lui Carol-cel-Mare. Titlul cel mai vechiu al regelui la Sîrbi este *Cral*, care nu-i decît corupția numelui lui Carol; Voevodul sîrbesc — am spus-o — nu este decît ducele franc.

Dar de la o bucată de vreme Statul carolingian, Imperiul cel nou, a vrut să trăiască pentru dînsul; Papa însa-l făcuse pentru sine, pentru Biserica romană, nu ca să existe ca Stat independent, ci pentru ca să se găsească totdeauna în funcție de cruciată. Cum urmașii lui Carol-cel-Mare au uitat că atîrnă de Papalitate, că scopurile lor sînt ale Scaunului pontifical, iar nu ale dinastiei lor proprii, și, apoi, au și decăzut Carolingienii, Roma a căutat altă nație barbară pe care s'o pună în funcție de a continua cruciata, un popor mai mărunțel, fără importanță până atunci, fără mari calități politice, fără viitor deosebit, incapabil de independență. Și astfel a găsit pe Unguri, cari în momentul acela erau păgîni, abia așezați în Panonia, cu o civilizație rudimentară, împrumutată de la Franci, de la Slavii din Apus, și asupra Ungurilor au trecut deci misiunea de cruciată pe care o avuseră odinioară Împărații carolingieni. N'a existat niciodată un Stat național unguresc: aceasta este o zădarnică și periculoasă închipuire. Noi, cînd am constituit stătulețul nostru la Argeș, l-am constituit pe baza unei idei naționale, și de aceea i-am zis: „Țară-Românească“. Făceam un Stat modern, cu caracter teritorial și național în același timp. Statul unguresc însă nu s'a făcut de la sine, pe baza civilizației Maghiarilor și potrivit ideii lor

politice. Ei nici n'au noțiunea Statului teritoria, ei au, cum este natural la un popor strămutat, concepția Statului de triburi, de seminții. De aceea a venit legendarul Arpad cu atîția șefi, și fiecare a luat o bandă de pămînt. Nu pămîntul era important, ci tribul și șeful tribului. Ungurii, de la ei, n'ar fi ajuns niciodată să se așeze statornic pe un pămînt și din această așezare să iasă noțiunea Statului teritorial, capabil de evoluție.

Cînd Papa a făcut deci din Voevodul Voic-Ștefan un rege, — se întrebuițase întîiu titlul de Voevod, titlu slav, pentru ca să ajungă pe urmă un sfînt rege, — cînd s'a acordat o coroană regală Unguri'or, ea n'a represintat nația lor, ci misiunea care li se atribuia de Scaunul apostolic. A fost sabia din mîna Papei, sabie totdeauna gata de a tăia în Necredincioși. Dar, cînd misiunea aceasta li-a fost atribuită Ungurii căpătau în același timp dreptul de a ocupa orice teritoriu în numele crucii latine, și teritoriul ocupat în rîndul întîiu a fost cel slav care se întindea la Nord de linia despărțitoare între Peninsula Balcanică și Europa centrală.

Croații, partea care a venit întliu, căutaseră și ei să-și întemeieze un Stat; ei au avut în fruntea lor, pentru un moment, un rege, asămănător celui de la Marea Adriatică, rege în legătură cu Papa, rege catolic. Cînd Ungurii au căpătat misiunea lor apostolică, ei au suprimat Statul croat. Nu numai atît, dar, atribuindu-și misiunea de catolicizare a tuturor și de menținere a elementelor catolice în mina lor, ei s'au întins și în Dalmația, și încoronarea regelui ungar al Dalmației s'a făcut la Belgradul maritim, la Biogradul de la Marea Adriatică.

Așa încît a doua Serbie se întemeiază întîiu independent, în regiunile acestea sloveno-croate; asupra

ei vine misiunea apostolică încredințată regalității ungurești arpadiene; apoi regalitatea aceasta, după ce se substituie formațiunii independente sârbești din regiunea arătată, trece și în Balcani și încearcă la Biograd să formeze un centru al unei vieți slave supuse Ungurilor, care viață, dacă s'ar fi menținut, ar fi înlăturat pentru totdeauna putința alcătuirii unei vieți neatîrnate a elementului slav din Peninsula Balcanică de Vest.

Această a doua Serbie era cu mult prea puternică în regiunile acestea croate pentru ca să poată suferi o desnaționalizare din partea Ungurilor, desnaționalizare evident inconștientă, căci nimeni nu s'ar fi putut gândi la desnaționalizarea în vederea unui principiu. Croații au rămas deci supt învelișul unguresc. Între Serbia din partea apuseană a Peninsulei Balcanice și între Serbia din regiunea asupra căreia ne-am oprit acum în urmă, este o deosebire, foarte mare; de o parte bate vîntul Italiei, vînt de originalitate, de inițiativă, de creațiune spontanee în toate domeniile. Tot ceia ce Sîrbii au avut mai viu în viața lor medievală și în cele d'întîiu timpuri ale epocii moderne vine din această regiune dalmatină, cu admirabile orașe ca Ragusa, care a concentrat un moment ceia ce rasa putea da mai înalt ca manifestare culturală, pe cînd în părțile încăpute supt stăpînirea Ungurilor, de și catolicismul a rămas, de și influența apuseană se exercită și mai departe, caracterul Statului stăpînitor a impus altă viață, mult mai puțin liberă, care se concentrează mai ales în două elemente: în religie, prin catolicism — ni aducem aminte de rolul foarte mare pe care l-a avut în aceste regiuni un episcop Strossmeyer—și, pe de altă parte, aici naționalitatea nu s'a strîns ca în Peninsula Balcanică, în viața orășenească și în cultura orășenească, ci în viața de

țară. Față de tradițiile orășenești din Balcani, avem aici tradițiile țerănești.

Ei bine, cînd s'a întemeiat această a doua Serbie, a început să prindă formă a doua Țară-Românească, și ea se cristalizează și se menține în Ardeal.

Nu mai vorbesc de teoriile lui Roesler și Hunfálvy, care ne făceau să venim din Peninsula Balcanică în veacul al XIII-lea sau al XIV-lea, ceia ce este o negare a bunului simț, căci nu se mută un întreg popor așezat și nu se puteau petrece în aceste secole lucruri pe care ni le putem închipui posibile în timpul nostru, cînd cineva, de bună voia lui, dacă are la îndemîină căile ferate și vapoarele, își poate schimba țara, așa cum milioane de Irlandesi au plecat ca să se așeze în Statele Unite ori alte populații, umblînd după o viață mai bună, părăsesc teritoriul lor de origine ca să caute așezări mai prielnice aiurea. Omul vechiu era cum nu ne închipuim noi de mult legat de pămînt, indiferent de soarta pe care o putea găsi pe pămîntul acela. Noi umblăm după bogății cu care de cele mai multe ori n'avem ce face și care ni consumă viața, dar pe vremurile acelea, cînd condițiile de viață erau foarte simple, strămutările acestea sînt absolut neexplicabile. Să ne gîndim la ce sufăr Italianii din Sud de pe urma cutremurelor, la cei din Messina, cari și astăzi stau în căsuliile lor de lemn făcute după sistemul japones: dacă omul nu se teme de pămîntul care se mișcă supt dînsul și-l arde cînd răstoarnă locuințele, cu atît mai puțin se putea teme de trecerea, cu totul fortuită și răpede încheiată, a unor năvălitori cari au de cele mai multe ori același caracter ca și al populației năvălite. Nu e însă locul să se spuie mai mult despre zădărnicia acestor ipoteze. Dar, pentru a pomeni un argument al adversarilor continuității noastre pe pămîntul care-l ocupăm

noi acum, dacă se zice : Romînii din Ardeal au stat totdeauna într'o situație foarte înjosită față de stăpînitorii unguri ca și față de coloniștii sași și față de populația secuiască așezată în munții Moldovei, unde a îndeplinit funcțiunile de străjeri la graniță, și aceasta ar dovedi că Romînii sînt venetici, așezați cine știe cum, tolerați, și de aceia fără niciun fel de drepturi. E tocmai contrariul : Cel mai nenorocit om într'un pămînt asupra căruia se așterne o stăpînire străină este băștinașul, căci el rămîne, orice s'ar face ; pe dînsul nu-l ține o generație, ci picioarele lui poartă greutatea tuturor generațiilor care au trăit înaintea și care-l trag către țărîna în care sînt îngropate, pe cîtă vreme colonistul nu-ți vine decît dacă-i asiguri cele mai bune condiții : altfel nu-și părăsește teritoriul de obîrșie. Dovadă este că nicăieri Romînii n'au avut condiții mai bune decît în partea Galiției unde au fost colonizați în veacul al XV-lea și al XVI-lea de regii poloni : acolo șefii satelor sînt absolut stăpîni peste țeranii lor, și nu se amestecă regalitatea în nimic.

Romînii în părțile ardelenne au fost fără îndoială totdeauna ; n'a fost niciun motiv care să-i fi scos de acolo și niciunul care să-i fi dus înapoi. Dacă s'ar fi întors, ne putem gîndi că erau așa de multe izvoare, încît măcar unul singur ar fi arătat aceasta, și casul nu se întîlnește niciodată. Ei trăiau pe un petec de Țară-Românească, și pe acest petec au venit Ungurii foarte tîrziu. Aceasta se recunoaște și de învățații sași, iar părintele Karacsónyi din Oradea-Mare are prea mare interes ca să o recunoască și să nu persiste, dintr'un interes național așa de vajnic, în erorile trecutului. Este foarte sigur că pînă la începutul secolului al XII-lea n'a fost așezare temeinică ungurească în Ardeal, și s'a mărgenit penetrarea un-

gurească numai la unghiul vechiului Bălgrad, de creațiune slavo-romină, pe locul, fără îndoială, al unui burg de extremă graniță al mărcii carolingiene. Acolo s'au așezat episcopul, ostașii cari apărau cetatea, stăpînind numai populația din prejur, care stătea și supt cîrja episcopului și supt sabia apărătorului militar al cetății. De acolo s'a întins stăpînirea ungurească asupra Ardealului, în împrejurări foarte grele.

Nimeni nu ocupă o țară decît din prisosul lui. Mai ales în timpurile vechi, cînd stăpînitorii popoarelor nu erau mînați de ambițiile celor din epoca modernă și cînd, ca să colonizeze Sudul Ardealului, au fost nevoiți Ungurii să aducă pe „Flandrii“ de la Rin, își poate închipui cineva că nu prisosul rasei ungurești a fost cel care a ocupat Ardealul. Nicăiri, de altfel, în Ardeal, afară de orașele create și sporite artificial, nu se înfîlnește — ceia ce este cu totul caracteristic pentru o ocupație serioasă a unei rase în plină dezvoltare — un sîmbure puternic de viață ungurească, ci Ungurii se văd risipiți ici colo, după hazardul împrăștierii; elemente care la început se găseau numai în centrele de exploatare economică sau la punctele de basă ale graniței.

S'a întemeiat deci în Ardeal o altă Romănie, a cărei viață s'a resumat — ca și la „Sîrbii“ croați, cari au trăit cu același regim și în aceleași împrejurări, supt stăpînirea Coroanei Sfîntului Ștefan — în preoți și țerani.

Romîni din Peninsula Balcanică sînt sau ciobani, sau chervanagii, sau negustori, — și ce negustori! Negustori cari au mers pînă în America, la Philadelphia, după ce au întemeiat la Pesta și mai ales la Viena colonii înfloritoare și au dat Companiilor de comerț din Ardeal negustori vestiți. Sau sînt meșteșugari admirabili, în anumite domenii foarte delicate ale artei.

Românii din cealaltă Romănie, de supt Unguri, au fost înaintea de toate muncitori de pământ, și cei ce s'au ridicat din mijlocul lor au constituit preoțimea.

V.

După ce am văzut a doua Serbie și a doua Romănie, să venim la a treia Serbie și la a treia Romănie, care au avut puțința de a se desvolta și misiunea de a desrobi pe celelalte două.

Serbia care a format regatul de mai târziu s'a alcătuit, întâiu în adîncul Peninsulei Balcanice, în regiunea de la Ras, pe la Novibazar, de unde Statul s'a numit Rascia.

Rascia aceasta din interior era supusă influențelor grecești, ortodoxe, și ea a prins chiag în momentul cînd Împăratul Manuil Comnenul se luptă cu Ungurii, în secolul al XII-lea. Din această frămîntare necontenită s'a ajuns la o întărire și o îndesire a populației și la puțința constituirii unui Stat.

A fost foarte multă vreme o rivalitate între Sîrbul ortodox bizantin din interior și Sîrbul catolic latin de la Marea Adriatică, și s'a ivit întrebarea: care din doi va birui? Va birui Serbia de la Marea Adriatică, aceasta însemna deschiderea Peninsulei Balcanice pentru influența italiană și pentru religia catolică; va birui Serbia interioară, elementul conducător în viața sîrbească, factorul de progres politic și cultural va fi de natură bizantină și ortodoxă. Anume împrejurăr, asupra cărora nu este locul să mă întind, anume concurențe la Marea Adriatică, înainte de toate a Veneției, au împiedecat să se consolideze Statul sîrbesc de acolo, și celalt a crescut în lupte foarte grele, pentru independență, cu Bizantinii și, pentru fixarea unui hotar, cu Ungurii. Atunci Ungurii, la un

moment dat, pătrund în Peninsulă și împart această Serbie în două, creînd și un Banat al Bosniei, din care la un moment s'a făcut un regat pentru toți Sîrbii, care a trăit pînă în secolul al XV-lea, cînd a fost cîmpit de Turci. Serbia balcanică independentă a fost astfel micșorată prin pătrunderea nouă a Ungurilor dincoace de Dunăre. Și trebuie să relevăm că în această Bosnie era pe cale să se creeze și o Serbie shismatică, a bogomiilor patareni.

Luptînd cu foarte mari greutate, Statul liber s'a dezvoltat supt influența culturii orientale și a ajuns la o mare strălucire supt Ștefan Dușan, din secolul al XIV-lea, care a aspirat la o coroană imperială, pentru ca, în secolul următor, înaintea pătrunderii otomane, acest Stat să dispară. Atunci poporul de aici a trăit secole întregi supt stăpînirea Turcilor, cari i-au lăsat, din tot ce posedă în vremea independenței, numai organizația bisericească, lîngă care s'a putut prinde și ceva cultură. Însă supt acoperișul stăpînirii turcești țeranul trăia în condiții mai bune decît țeranul dintr'un Stat liber, — și, cu cît un Stat creștin era mai glorios, cu atît situația țeranului devenia mai proastă, pe cînd, cu cît un Stat creștin ducea mai puține războaie și făcea o politică mai puțin mare, cu atît țeranul răsuflea mai bine, iar unde Statul dispărea cu desăvîrșire și rămînea numai Imperiul otoman, acesta cruța totdeauna pe supușii direcți și apăsa în schimb asupra celor indirecti, și mai ales asupra învinșilor. Așa fiind, țerănimea a avut în Serbia o dezvoltare mai bună.

La începutul secolului al XIX-lea s'a răscolat Serbia împotriva Turcilor. Nu s'a răscolat boierimea de odinioară, care dispăruse în luptele cu Turcii, și în Macedonia și în Serbia Veche, propriu-zisă, iar în ce privește pe Bosniaci, boierimea trecuse la Islam și

căpătase o conștiință mohammedană, care, unită cu dorința de a-și păstra pământul, pe care altfel l-ar fi pierdut, prin confiscare, a desfăcut din corpul națiunii sîrbești o parte esențială,—și astăzi Serbia are greutatea foarte mari în ce privește pe begii bosnieci, măguliți de stăpînirea austriacă și cari consideră situația lor actuală ca o scădere. Același lucru și în Herțegovina, partea din Bosnia care s'a format de la o bucată de vreme către Marea Adriatică, ducată deosebit (ducele se zice herțeg, din germ. Herzog; Herțegovina înseamnă deci partea ducală a Bosniei pe lângă Bosnia regală).

Țeranii liberi din Serbia s'au ridicat supt conducerea unor șefi în rivalitate unul cu altul, dintre cari unul, Caragheorghe, poate Aromîn, fiind „Gheorghe cel Negru“, este bunicul regelui Petru și străbunul lui Alexandru I-ii. La 1804 el ridica steagul răscoalei pe teritoriul sîrbesc și era ajutat și de pandurii noștri, cu Tudor Vladimirescu. Pe la 1815 el se găsea prin părțile noastre basarabene ca refugiat, cum, de altfel, întreaga familie Caragheorgheviți a fost în continuare relațiuni cu principatul muntean de odinioară.

Acum, corespunzînd Serbiei ortodoxe răsăritene, s'a întemeiat cea de-a treia Romănie, Romănia reprezentată de principatul muntean din Argeș și de principatul moldovenesc, format întîiu la Baia, în ținutul Sucevei, și înaintînd către Siretiu și Suceava. Cele două principate au trăit unul lângă altul cam așa cum au trăit unul lângă altul Statul sîrbesc și Statul bosniac: numai cît aceste două nu s'au reunit pînă în momentul fericit cînd marele războiu a adus unitatea tuturor Sîrbilor, pe cînd între Moldova și Muntenia, — care s'au menținut în fața stăpînirii turcești, păstrînd

totdeauna o perfectă autonomie, — au fost continue legături. De fapt, Unirea de la 1859 nu înseamnă un act nou, ci pecetluirea unei vieți seculare. Ea se poate zice că a fost la originea formațiunilor românești : altfel Statul din Argeș n'ar fi fost chemat „a toată Țara-Românească“. Moldova era o disidență, care s'a simțit puțin ca atare, și cei d'intîiu Domni ai ei se intitulau «Domni românești ai țerii Moldovei», pentru ca pe urmă numai să-și zică „Domni ai țerii Moldovei“. Și în lupta dintre un principat și celalt parcă era necesitatea confundării: în dușmănia aceasta se ascundea, am zice, o îmbrățișare.

Cum Statul sîrbesc din Balcani a izbutit să reunească elementele din celelalte două Sîrbii, tot așa Statul românesc orientat către Răsărit, Statul românesc bizantino-ortodox a izbutit să cuprindă în aceleași hotare elementele trăind până atunci supt stăpîniri străine ale celorlalte Români.

* * *

Vin la conclusia care se poate trage.

Evident, toți dorim să se ajungă în România la o unitate perfectă ; de sigur că și în Serbia patrioții nu doresc decît ca Sîrbul croat, care scrie cu litere latine și care e catolic și are anume tendințe politice pe care Belgradul nu le aprobă — și are dreptate, dar nu le poate înlătura de pe o zi pe alta, — să ajungă la cea mai perfectă unitate cu fratele său «balcanic» și să dispară problema mohammedanilor din Bosnia și Herțegovina, precum și amintirea austriacă pe țermul Mării Adriatice, să se ajungă la visul frumos al unor oameni uniți cu cufletul cum sînt uniți materialmente prin prezența tuturora în același Stat. Tot așa dorim și noi ca Romîni din Cernăuți să uite cu desăvîrșire stăpînirea austriacă supt care au stat

un secol și mai bine, să nu mai fie pe acolo persoane «deutsch erzogen» care să declare că totuși în trecutul austriac nu erau toate lucrurile rele și să recunoască și aceia că nici supt dominația românească nu sînt toate lucrurile așa de grozave, că împrejurările-s grele pentru toată lumea, supt orice dominație.

De sigur că va veni un timp cînd în munții Maramurășului preotul care a stat în mai strînsă legătură cu cultura maghiară ce străjuia de toate părțile, va ajunge să semene, de și rămîind legat de credința lui deosebită prin alipirea de Roma, cu preotul din București, Brăila sau Iași, care și el, la rîndul lui, își va da silința să se ridice la treapta pe care o cere cultura timpurilor noastre de la orice slujitor al lui Dumnezeu trăind în mijlocul oamenilor civilizați. Evident, dorim și noi ca Basarabeanul din Tighinea, cînd va merge la Oradea-Mare, să se înțeleagă perfect supt toate raporturile cu Romîinii pe cari-i va găsi acolo, și nici Basarabeanul din Tighinea să nu știe mai multă rusească decît Crișanul din Oradea-Mare, nici persoana din Oradea-Mare mai multă ungurească decît Basarabeanul de la Tighinea. Sînt lucruri pe care le dorim, dar nu toate lucrurile pe care le dorim se pot înfăptui pe dată, mai ales că nici nu trebuie să faci silă naturii. Atunci, deosebirile care există astăzi vor rămînea multă vreme între cele trei Serbii, de o parte, între cele trei Romîinii, de altă parte. Sînt caractere istorice pe care le-a impus viața timp de decenii pentru unele regiuni.

Omul cuminte zice așa : am un capital plasat în mai multe bănci; a-l strînge laolaltă nu înseamnă să ignorez tot ce am depus aiurea ca să păstrez numai ce am în casa de fier. Capitalul nostru moral se afla în bănci deosebite și, dacă vrea cineva să-l strîngă, trebuie s'o facă după un anume sistem, iar

nu să primejduiască o mare parte din capital numai pentru că a fost depus în bănci străine, și se simte.

A face ca Bucureștii să stăpînească România sau Belgradul Serbia, aceasta înseamnă a împruțina patrimoniul moral al fiecărei din aceste națiuni. Trebuie să înlăturăm tot ceia ce nu convine, dar să nu pierdem nimic din ce poate să servească pentru constituirea unei vieți naționale care nu va fi deplină decît în momentul cînd toate glasurile se vor reuni în același concert, iar nu să se suprime glasurile divergente în dorința unui puternic solo, care să vie nu mai din capitala balcanică a Serbiei sau din capitala, quasi-balcanică, dunăreană, să zicem, a Romînilor. Și, pe de altă parte, fiindcă o să avem legături din ce în ce mai strînse cu lumea 'n mijlocul căreia ne găsim, trebuie să fie cineva lipsit, nu numai de orice simț politic, dar de orice simț al realității, ca să nu-și dea sama de un lucru: că, atunci cînd avem în fața noastră două revanșe, pe care timp de mai multe generații le vor găsi în fiecare moment al greutăților lor și Serbia și România: revanșa ungurească și revanșa germană, nu poate să existe mai mare prostie decît să se zgîndărească probleme de viitor atunci cînd avem tot interesul de a păstra o perfectă solidaritate, făcînd un front unic pericolului mai apropiat.

S'a vorbit de frontul unic în politica internă, și nu s'a putut înfăptui; dar trebuie făcut un front unic în ce privește primejdia externă. Atîta vreme cît va exista un suflet unguresc neîmpăcat, cît va exista o inimă germană care să bată pentru vremurile d'înainte de 1916, este cea mai mare greșală să se caute între Sîrbi și Romîni ce poate despărți, în loc să se caute ce poate să întărească apărarea noastră comună, care nu provoacă, dar e gata să strîngă toate puterile pentru a apăra ceia ce s'a cîștigat.

Și, fiindcă este vorba de posibilitatea discuției și înțelegerii în viitor, de oare ce sînt trei Serbii și trei Români, eu am o părere : în divergențele care sînt, în punctele de discuție pe care nimeni nu le neagă, dar nimeni nu trebuie să le exagereze, este mai bine să lăsăm ca fiecare din cele trei Serbii să se înțeleagă cu partea corespunzătoare din cele trei Români.

E vorba de ceva în legătură cu Peninsula Balcanică sau de probleme către Marea Adriatică ? Romîni din acele părți, Romîni din Macedonia, să stea de vorbă cu Sîrbii conlocuitori sau vecini ai lor de acolo.

Sînt sigur că între Macedoneni se vor înțelege mult mai bine decît dacă unii vor fi sfătuiți direct de la București și alții de la Belgrad. Dacă e vorba de ceva între Sîrbii bănățeni și Romîni bănățeni, să lăsăm să vorbească ei între dînșii : au trăit împreună au mai multă posibilitate de a găsi un teren comun de înțelegere. Și numai dacă e vorba să facem mare diplomatie, s'o facem între București și Belgrad, care atîta treabă au. (Aplause călduroase, îndelung prelungite.)

II.
ROMÎNI ȘI UNGURI

I.

Mi se pare că lucrul cel mai necesar în momentul de față este de a corecta unele păreri pe care le avem despre o mulțime de chestiuni curente, păreri primite cine știe cum, nerevisuite de mai multe generații, și care din nenorocire formează în momentul de față baza cugetării noastre în chestiuni esențiale. Așa încît, oricît de multe conferințe s'ar ținea cu caracter sintetic, care ar revisui puțin aceste temelii ale științei noastre despre noi înșine, trebuie să fie — așa zice binevenite, dacă dintr'însele n'ar face parte și conferința mea, — trebuie să fie scusate, chiar dacă sînt făcute în spațiul foarte restrîns al unui ceas și cu cunoștinți care n'au altă pretenție decît de a fi fost cîștigate cu oarecare muncă.

Nu orice cunoștință este cîștigată prin muncă, dar cele care vor fi înfățișate în această seară sînt cîștigate, nu zic cu foarte multă muncă, dar cu oarecare trudă în cursul cercetărilor mele de istorie a Romînilor, ca și în cursul cercetărilor mele de istorie universală.

Vă spun de la început că n'aș fi îndrăznit să fac o comunicare despre Unguri și Romîni dacă aș fi știut numai istoria Romînilor și dacă n'aș fi știut în același timp și istoria Ungurilor; dar, acum cîțiva ani, pentru o colecție germană, pe o vreme cînd aveam relațiuni cu Germania, pentru istoria universală

În limba germană a lui Helmolt am scris storia Ungariei, și aceasta mi-a permis și, mai mult decît atît, m'a silit să răsfoiesc materia privitoare la istoria regatului Ungariei și a națiunii ungurești și să ajung, cum ajunge cineva totdeauna cînd înlătură o prejudecată și cînd se îndreaptă direct la informația autentică, la unele rezultate care ar putea să fie comunicate cu folos.

Adaug că este o deosebire între acest sistem și un sistem care se întrebuintează de învățații maghiari cînd vorbesc despre relațiile dintre Maghiari și Romîni.

Eu, cînd, din punctul de vedere al națiunii mele, am încercat să studiez aceste relații, am ținut să știu ce este o nație și ce este cealaltă, ce este trecutul unei nații și trecutul celeilalte, misiunea unei nații și misiunea celeilalte, valoarea unei nații și valoarea celeilalte, pe cînd ei, învățații maghiari, cred adesea că ajunge pentru a studia relațiile Maghiarilor cu toate popoarele de pe fața pămîntului să cunoască numai istoria Maghiarilor. Cred că acest sistem este foarte expeditiv, mi se pare chiar prea expeditiv și din această cauză capabil de a duce la rezultate greșite.

Cînd vorbește cineva despre Unguri și Romîni trebuie să se ferească de a prezenta lucrurile în bloc. Rău lucru este fără îndoială să înfățișezi un subiect sfărîmat în amănuntele lui, tot așa de rău lucru este însă ca el să fie prezentat ca un bloc fără a se fi recunoscut deosebirile firești în care blocul se împarte de la sine. Ar fi foarte rău dacă, voind să vorbești de relațiile între două națiuni, ai prezenta numai unele note de detaliu care nu s'ar lega între dînsele; și iarăși ar fi foarte rău cînd o falsă sintesă ar înlocui știința adevărată. Ar fi atunci o sintesă vagă care ar sămăna foarte bine cu ce ar prinde un călător din aeroplan despre aspectul cîmpului sau orașelor ce trec supt

picioarele lui. Ar fi fără îndoială și aceasta un fel de sintesă, dar nu cred că acel care a călătorit așa prin văzduh, dacă s'ar coborî în orașul pe care l-a văzut de-așa de sus și într'o astfel de perspectivă, ar recunoaște ceva care să semene cu icoana ce i-a rămas în minte atunci.

Așa fiind, eu prefer, decît să dau încă o sintesă vagă, oricît de atrăgătoare, sa fixez de la început unele hotare și între acestea să desfac bucăți ale subiectului care să fie înfățișate și logic și cronologic deosebit.

Relațiile noastre cu Ungurii sînt relații cu poporul unguresc — și aceasta înseamnă una — și sînt relații cu regalitatea ungurească — și aceasta înseamnă două; sînt apoi relații cu feudalitatea ungurească, — cea ce înseamnă trei; și în sfîrșit relații cu clasa dominantă politică ungurească din epoca mai nouă —, și aceasta înseamnă patru.

Și, fiecare din aceste bucăți ale subiectului, odată deosebite, trebuiesc înfățișate separat, iar din alăturarea celor patru cercetări deosebite se poate lămuri întregimea subiectului așa cum există această întregime în ea însăși, și nu în cine știe ce închipuiri greșite din mintea noastră.

E de modă, în Europa centrală și apuseană, să se vorbească despre nația noastră ca despre una venită de ieri de alaltăeri, neavînd niciun fel de merit cultural, primind învățătura de la toată lumea, incapabilă ce a da învățătura cuiva și de a ne clasă astfel între popoarele care te miri dacă ar putea să învețe ceva de la alții, necum să transmită ceva din fondul lor cultural popoarelor din vecinătatea lor și cu atît mai puțin popoarelor mai îndepărtate. Iată, chiar ieri cetiam într'o tipăritură — care nu se poate

combate public pentru că a fost răspîndită numai între membrii unei anume societăți și, prin urmare, neavînd calitatea de lucru public, nu poate forma obiectul criticilor —, în conferința unui tînăr Bulgar, trimis într'un mare oraș din Apus ca să facă propagandă, în expunerea ce o făcea înaintea unui auditoriu occidental, pe care voia să-l cîștige pentru nația lui — și era puțin cam greu, pentru că nația lui se luptase cu nația din care făcea parte auditoriul înaintea căruia vorbea —, cam acestea : poporul românesc n'a avut pînă în secolul al XVIII-lea nicio literatură și pînă atunci s'a hrănit din limba și literatura bulgărească.

Adevărul este, natural, cu totul altul: literatura noastră scrisă — cum am arătat în treacăt și în conferința anterioară — este cel puțin de la începutul secolului al XV-lea; și, pentru că prosa noastră scrisă este de la începutul secolului al XV-lea, aceasta presupune o activitate poetică cel puțin cu o sută de ani înnaște, pentru ca literatura poetică premerge totdeauna prosei. Iar, în ce privește limba și literatura bulgărească, aceasta nu este nici limbă bulgărească, nici literatură bulgărească, ci limba de biserică și de cancelarie slavonă, care s'a format în regiunea Salonicului, pe care au primit-o și Bulgarii alături de alte națiuni, alături de Ruși, de exemplu, și care este o limbă generală slavă, neaparținînd unui singur popor.

Acestea în treacăt. Ei bine și Ungurii, de cîte ori au prilej, înfățișează păreri asemănătoare cu acestea, și li-ar conveni dacă lumea le-ar accepta. Iar, dacă învățătorii lor nu le presintă chiar așa, e pentru că și știința are ipocrisiile sale.

Prin urmare, cu o foarte cuviincioasă ipocrisie științifică, Ungurii spun cam așa : atunci cînd Românii nici nu erau de loc pe malul stîng al Dunării și în

Carpați, Ungurii au venit din stepă, în posesiunea unui capital de cultură destul de important, avînd toate calitățile care se puteau desvolta la cea mai mică atingere cu civilizația apuseană și, pe lângă aceasta — cum spun și Bulgarii despre ei —, avînd calități pe care Romîni nu le-au avut niciodată. Căci ei erau un «popor politic», adecă, acolo unde se așezau, grupau, organisau, comandau celorlalți, și în fața simțului superior politic al națiunii ungurești căzură în genunchi și Romîni, cedînd drepturile lor de a se cîrmui singuri și recunoscînd că niciodată n'ar putea să-și orînduiască lucrurile mai bine decît supt mîna unui popor superior.

Adevărul nu este așa. Ungurii au venit la o dată oarecare de la sfîrșitul secolului al IX-lea: acum cîțiva ani au și serbat o dată precisă, 896. Data aceasta o consideră Ungurii ca sigură. Cronologia evului mediu însă este supusă la multă îndoială; și, chiar dacă ar fi cu desăvîrșire sigură, data precisă n'ar avea o importanță mare. Fapt însă este că Ungurii, au venit din stepa răsăriteană a Europei, după ce au apărut o bucată de vreme în așa numitul Onglu, în regiunea care se chiamă acum Bugeac. Au stat un timp de-asupra Dunării-de-jos, au avut un conflict cu Bulgarii, provocați fiind de intrigile Bizantinilor, cari întrebuițau totdeauna un fel de barbari împotriva altuia, apoi au încunajurat coroana Carpaților și s'au coborît în Panonia.

Întrebarea este de ce s'au coborît în Panonia cînd aveau regiunile noastre mai apropiate, unde au venit mai tîrziu numai, prin Apus, pe la Tisa? De ce n'au venit să se așeze în văile Moldovei și în largul șesului muntean? N'au făcut-o tocmai pentru că, în momentul cînd s'au așezat în regiunile acestea ale

Europei orientale, erau un popor cu o cultură extrem de înapoiată.

Odată la noi era obiceiul să se considere Sf. Ștefan drept urmaș autentic al lui Attila : Attila și Ungurii, în gura publicului românesc mergeau totdeauna alipiți. De fapt Ungurii au abia a face ceva, foarte puțin cu neamul hunic din care s'a ridicat teribilul rege, fiindcă ei, Ungurii, nu sînt Turanieni, cum au fost Pecenegii, Cumanii și Tatarii sau și Turcii, ci un popor fino-ugric, prin urmare foarte asemănător în ce privește sîngele cu locuitorii Siberiei și cu Finesii de astăzi. Și, pe cînd Turanienii sînt înnainte de toate păstori, Ungurii, cînd s'au așezat în Panonia, n'au venit în calitate de păstori, căci, dacă ar fi venit în această calitate, li-ar fi prins foarte bine șesul muntean și, pe de altă parte, nici nu s'ar fi mutat din așezările lor cele vechi, căci pentru un popor păstoresc toată stepa, pînă la ultima prelungire occidentală, este cîmpia firească de străbateră cu turmele. Ceia ce se spune în anumite manuale rău redactate, de istorie națională sau universală, că păstorii sînt nomazi este o mare greșală. Păstorii nu sînt nomazi decît în sensul că-și schimbă periodic locuința cu altă locuință anumită, avînd două așezări: una de vară și alta de iarnă, fie că e vorba de păstorii din Pirinei, de cei din Apenini, din Pind ori de Mocanii noștri din Carpați; ei nu se strămută dintr'o țară într'alta, ci numai circulă, potrivit cu anotimpurile, pe aceeași basă teritorială. Ungurii însă, tocmai pentru că nu erau păstori, ci pescari și vînători, s'au dus în Panonia, care pentru vînat este mult mai potrivită, iar pentru pescuit, de o parte, lacul Balaton, de alta Tisa cu smîrcurile ei și cursul Dunării mijlocii, atît de potrivit pentru această ocupație.

Odată așezați în Panonia, Ungurii au căpătat o

cultură care nu este mai ales a lor, cu toate că din ambiție se afirmă contrariul, căutînd-o și în artă, de unde ciudatele deseme în colori strigătoare pe lăzi și pe deosebite obiecte de lemn. Cultura lor poate fi într'o parte indefinit de mică și național-ungurească, dar pentru nouăzeci de părți la sută ea este împrumutată. Împrumutată pînă într'atîta, încît pentru noțiunile de cultură cele mai fundamentale au trebuit să împrumute cuvinte slave. Tot ce reprezintă, n'aș zice: viața mai înaltă în domeniul spiritului, dar viața mai așezată, mai diferențiată în domeniul material chiar, este împrumutat de la Slavi. Și era natural să se întîmple lucrul acesta, fiindcă, pe locul unde s'au așezat Ungurii, în Panonia, Slavii avuseră pînă în acel moment o dezvoltare culturală și o organizare politică destul de importantă.

Acum, este adevărat că nici Slavii panonieni nu datorau această dezvoltare culturală unor virtuți naționale; și ei împrumutaseră, și împrumutul era de la lumea occidentală, de la Imperiul carolingian. Imperiul apusean ajunsese în aceste regiuni ale Dunării mijlocii și întemeiase acolo castele, cu episcopi și preoți, de unde creștina partea de țară încunjurătoare. Pe baza acestei cuceriri carolingiene, france, dominată de ideile latine apusene, s'a întemeiat Statul slav al Moravilor, care cuprindea și Boemia, și, dacă acest Stat ar fi putut dura, niciodată Polonia nu s'ar fi desfăcut ca formă politică de sine stătătoare, și s'ar fi păstrat, prin urmare, o lume slavă de cultură latină, de religie catolică — și nouă ni-ar fi priit mult mai bine să fi avut acești vecini decît vecinătatea ungurească, ce nu s'a așezat secole întregi și a avut adesea un desastros efect asupra noastră.

Ungurii au venit peste Statul morav, chemați de Germani. Sfîntul Imperiu roman de nație germanică,

precum se zicea în evul mediu, neputînd înlătura pe Moravi, s'a adresat Ungurilor, cari, mercenari în Bugeac pe sama Bizantinilor, tot ca mercenari au venit în Panonia pentru Germani. Așezîndu-se aici, ei au luat tot capitalul cultural al Slavilor supuși, și și-au adaus, nu numai capitalul cultural, dar și elemente antropologice pentru desăvîrșirea rasei lor, căci între Ungurul de astăzi și între strămoșul său din secolul al IX-lea sau al X-lea este o deosebire enormă.

Dincolo de Dunăre, Bulgarii turanieni s'au așezat peste Slavi, și Bulgarii de astăzi sînt Slavi, cu tot numele Turanienilor de odinioară cari s'au așternut peste populația supusă slavă; dincoace, la Unguri, elementul slav era foarte important, dar anume împrejurări au făcut ca limba să nu fie limba supușilor, cum este la Bulgari, ci limba stăpînitorilor.

Acum, în momentul cînd Ungurii se așează în Panonia, cînd își schimbă viața, își îmbogățesc graiul, își transformă în tot felul ființa, națiunea noastră era fără îndoială pe malul stîng al Dunării.

De atîtea ori am adus argumente pentru aceasta, încît m'aș putea dispensa să le aduc.

Cu toate acestea să-mi fie permis să fixez încă odată motivele care mă fac să cred că părăsirea teritoriului care este astăzi basa geografică a națiunii noastre nu s'a efectuat, pentru că nu se putea efectua. Noi ne mutăm acuma dintr'o țară într'alta pentru anume înlesniri și anumite avantagii, sau supt anume presiuni: te muți de voie ori de nevoie. De voie: aceasta înseamnă că ai o viață foarte dezvoltată, că această viață nu mai poate găsi pe cutare teritoriu condițiile necesare pentru existența și progresul ei; dar pentru populația tracică romanisată, pentru populația strămoșilor noștri din secolul al III-lea viața era atît de simplă! Odată ce orașele se desființaseră

aici, odată ce dincolo de Dunăre ele existau, dar n'aveau cine știe ce importanță sau cine știe ce bogăție, neoferind nici un fel de plăceri deosebite, nu era motiv să se ducă lumea din orașul devenit un sat în alt oraș pe cale să ajungă în același situație. Nu se găseau dincolo de Dunăre cine știe ce avantagii extraordinare. Barbarul însă nu se ducea el dincolo de Dunăre? Explicația este că putea găsi acolo ceea ce strămoșii noștri n'aveau de ce să caute: aceștia nu se duceau să prade, pe cînd năvălitorul a străbătut toată Peninsula Balcanică, oprindu-se în fața orașelor importante, căutînd prada în care găseau satisfacțiile ce nu puteau găsi în propria lor muncă.

Nu, un motiv de a se duce de bună voie într'altă regiune a Imperiului roman nu exista pentru strămoșii noștri după 270.

Se va zice că de silă. Au venit barbarii. Multă lume-și închipuie năvălirile barbare ca la un cinematograf: apare barbarul scrișnind din dinți, învîrtind niște ochi roși, cu părul vilvoiu și făcînd semne de zdrobire și de decapitare îndată ce vede un colonist roman. Și atunci strămoșii noștri, persoane foarte delicate, se speriau și luau cel d'intîiu tren ca să treacă dincolo de Dunăre, căci evident podurile erau destule pentru înlesnirea circulației.

Dar, cum am spus de atîtea ori, barbarul nu cădea din cer, ci venia pe pămînt și cu popasuri, care-l familiarisau cu civilizația romană. Și, pe de altă parte, din moment ce din Dacia s'a retras administrația, cu toate avantajii administrației, din momentul acela viața civilisată însăși se barbarisase puțin. Să nu creadă cineva că s'a petrecut în regiunile acestea ceea ce s'a petrecut în America-de-Nord atunci cînd au venit Europeanii și au distrus rasa roșie, căci oamenii din Mexic și din Perù nu s'au mutat aiurea.

Dacă locuitorii din Mesina după cutremurul cel mare locuiesc în cine știe ce șubrede case de lemn și tot nu se duc în alte părți — și doar Italia e mare și astăzi emigrarea în alte părți stă la îndemîna oricui—, ni putem închipui că oamenii din secolul al III-lea, numai pentru că vedeau apărînd barbarii, nu se speriau și nu se mutau aiurea. Și aici este o ciudată iluzie: Dunărea nu este cine știe ce fluviu al ladului, pe care să treacă valuri de foc și unde amestecate cu pucioasă! Oare barbarul nu se putea lua după coloniști și să-i urmărească dincolo de fluviu? N'au ajuns Germanii la porțile Constantinopolului? Prin urmare totul este combinație de odaie de lucru, și ce nu poate combina în odaia lui de lucru un învățat!

Nici de bună voie, nici de frică oamenii nu s'au dus de aci.

Nu numai atît, dar sînt probe că nu s'au dus de aici: sus, în munte, se găsesc urme de agricultură: dacă sapă cineva în adînc, cum s'a întîmplat în deceniile din urmă, întîlnește oasele raselor de animale care se întrebuițează și acum. Drumurile au fost totdeauna frecventate, iar cercetările d-lui C. Moasil arată că se găsesc pe aici monezi de la toți Împărații bizantini, fără întrerupere. Ce înseamnă aceasta? Că s'a făcut comerț în regiunile acestea și, ca să se facă într'o regiune, trebuie oarecare ordine și siguranță, o viață organizată, o garanție. Fără aceasta nu vine niciun negustor sau, în împrejurări cu totul barbare, vin negustorii pentru schimb, dar nu cu banii în buzunar.

Dar în părțile acelea era sare și în toată Peninsula Balcanică nu; în Bulgaria, pînă astăzi, la Anhal, se ia sarea din apa de mare, evaporînd-o. Regiunea în care este sare, și în Moldova de astăzi, și în Muntenia și în Ardeal, nu putea să rămîie pustie. Și mai greu

minele de metal, de la Baia-de-Aramă, de pildă, în Oltenia, care se văd a fi fost lucrate, și Imperiul bizantin avea nevoie pentru monetăria lui de acest metal.

Mai este în sfârșit ceva: Bizantinii au stăpînit totdeauna Marea Neagră: stăpînind Marea Neagră, ei stăpîneau Dunărea, pe care flota bizantină totdeauna a străbătut-o, și, dacă cine are malul stîng al apei, țintește către malul drept, cine are malul drept domină malul celalt și simte nevoia de a crea capete de pod. Toate acestea fac să se presupună o atîrnare politică de Împărăția romană de Răsărit, de Împărăția bizantină, și, odată ce această atîrnare exista, trebuia să aibă consecințe și pentru populație.

Va să zică: îndoială în ce privește prezența noastră pe acest pămînt nu poate exista. Noi eram aici, pe cînd Ungurii se aflau în Panonia, împrumutaseră capital slav, și supt raportul antropologic, și supt raportul cultural, și cele două națiuni stăteau oarecum față în față.

II.

Care au fost acum cele d'întîiu relații politice între noi și Unguri?

Cum se vorbește de cultura națională maghiară, tot așa se vorbește de regalitatea națională maghiară a evului mediu. Și aici să-mi dați voie să spun încă odată că o regalitate națională ungurească n'a existat. A existat numai o formă superioară vagă, de șef al războiului crîncen, peste viața de trib a șefilor unguri, la un popor care nu pune importanța niciodată în pămînt, ci în seminție — aceasta este și deosebirea între noi și între dînșii, căci la noi lucrul de căpetenie a fost totdeauna țara: noi zicem „Țara-Românească“:

întîiu țară și apoi „românească“, ei zic „Magyarország“: „Maghiar“ întîiu și „țară“ în al doilea rînd.

Astfel Ungurii tindeau numai către o unitate fără să-și facă un singur Stat supt un singur șef. Atunci a intervenit Sfîntul Scaun.

Căci, cînd au căutat să organizeze acest Stat unitar, ei n'aveau niciun fel de concepție națională proprie. Este o foarte mare greșeală în istoria universală să-și închipuie cineva că fiecare popor la un moment dat poate să creeze de la dînsul o noțiune superioară într'un domeniu politic sau cultural. Noțiunile se împrumută. Ca să spui că un lucru este original trebuie să începi întîiu prin a înlătura toate posibilitățile de împrumut și, numai, cînd vezi că nu s'a împrumutat nici de la unii, nici de la ceilalți, cînd vezi că nu e niciun creditor, atunci poți spune că probabil ai în față un popor care n'a împrumutat de la nimeni.

Cînd au vrut să-și creeze Statul, Ungurii aveau înaintea lor încă un lucru: amintirea Statului carolingian, care în Orient era foarte puternică. Doar cuvîntul «kral» (craiu) în sirbește, «corol» la alți Slavi, mai din spre Răsărit, nu este decît Carolus, Carol-cel-Mare. Era de imitat, deci, ori Împărăția din Constantinopol, ori cea carolingiană, în forma 'n care trecuse spre Răsărit.

Dar, iată, atunci a intervenit Papa, și aceasta a dat formațiunii unitare ungurești un alt caracter. Sfîntul Scaun avea nevoie de o forță barbară luptătoare pentru rîsplîndirea catolicismului în dauna păgînismului vechiu și a eresiei mai nouă. Pentru aceasta întrebuițase întîiu pe Franci, pe Carol și urmașii lui. Dar Împărații carolingieni înțelegeau să-și servească propriile scopuri. Atunci Papa, văzînd că Împărații germani nu urmează drumul pe care-l hotărîse el, s'a gîndit că poate face aceiași ispravă cu Ungurii. Astfel!

șeful unguresc, cari până atunci se chemase Vajk, adecă Voicu, nume aflător și în slavonește și în românește, s'a botezat supt influența propagandei bavarese a unor misionari veniți din lumea germanică, și s'a numit Ștefan, iar acest nou Ștefan a devenit rege. Rege prin creațiune apostolică, rege în numele Papei și cu o misiune indicată de Sfântul Scaun ; rege de cruciată, convertind la catolicism cu de-a sila popoarele rămase 'n afară de Biserica latină în regiunile răsăritene.

Atunci regalitatea ungurească a plecat către Răsărit, către Sud-estul Europei, nu în calitatea ei națională, ci în cea religioasă, catolică. Nu în zădar regii Ungariei s'au numit totdeauna „regi apostolici” pînă la răposatul Franz-Joseph și la nenorocitul său urmaș. Dacă acest rege ar fi avut legături cu o națiune, ar fi trebuit ca această națiune să se fi organizat întiiu ; dar a trecut o mulțime de vreme și Ungurii tot neorganizați au fost — și pe vremea catolicismului legat de «Sfînta Coroană», care resumă, nu numai unitatea Ungariei, dar și valoarea istorică și etică a aceleiași Ungarii.

Coroana este considerată de poporul unguresc ca o putere vagă, cu reminiscențe păgîne, ca un obiect de închinare idolatră. Și idolatria față de această coroană a Sfîntului Ștefan, pe urmă, prin truda juriștilor din Pesta, s'a transformat în ceva de esență metafisică, așa încît se spune străinului : «Înțelegi d-ta o mulțime de lucruri, dar nu poți înțelege ce înseamnă Coroana Sfîntului Ștefan, și de aceia accepți și împărțirea Ungariei între Statele succesoriale.»

Sfîntul Ștefan nici n'a stăpînit în Ardeal. El n'a avut nimic a face cu Ardealul. El n'a stăpînit dincoace de Tisa. Ungaria de acum o mie de ani era în Panonia și în regiunile vecine ; ea n'a avut niciun

fel de contact cu națiunea noastră. Numai după ce Ungaria s'a consolidat, numai după aceea ea s'a putut gândi să-și întindă stăpînirea asupra regiunilor ardelenesti.

Dar întrebarea este : în aceste regiuni ardelenesti ce era până atunci ?

Dintre toate provinciile pe care le-a stăpînit Coroana Ungariei, singura care supt Unguri a păstrat ca șef al ei un Voevod este Ardealul ; provinciile, multe, din regatul unguresc de odinioară s'au numit în fel de fel de moduri, dar este una singură care până la sfîrșit a rămas Voevodat, până în momentul cînd, la 1526, după sfărîmarea Ungariei unitare Voevodul a devenit prințul care a resumat viața neatîrnată a poporului unguresc. Dar „Voevod“ (duce) este o noțiune politică slavă și romînă, și, dacã Ungurii au avut un Voevod în Ardeal, aceasta înseamnă că, atunci cînd ei au intrat în Ardeal, ei au găsit un Voevod, pe unul din mulții Voevozi cari, în văi mai ales, sau în regiuni cu o configurație geografică specială, stăpîneau o parte din Vestul Țerii Românești celei vechi.

De ce au intrat Ungurii în Ardeal ? Prisos de oameni n'aveau ; nu se poate admite nicio armată care să caute un cîmp de luptă fiind mînată de ceia ce se numește ambiție. Ambiția este un lucru care se fabrică în școala modernă.

De ce au pătruns atunci Ungurii în Ardeal ? Răspund : li trebuia sarea și minele din Ardeal. Și, atunci, au aflat tradiția de pe vremea lui Carol-cel-Mare, și au introdus-o unde au pătruns : au întemeiat cetăți, în care au pus un episcop și un pîrcălab, un «burggraf». Asemenea cetăți au fost Bălgradul — Bălgrad înseamnă Cetatea-Albă, iar Alba-Iulia e o reminiscență de dicționar latin ; e același nume ca și la Bălgradul

sîrbesc, Cetatea-Albă de la Nistru—, Oradea-Mare— „orade“ nu înseamnă decît teritoriul care încunjoară un «vár», cetate—, Turda, Dejul. În jurul cetății s'au strîns țerani de-ai noștri cari ajutau la războiu pe comandant și represintau elementul din care se hrănea viața militară și religioasă, catolică, instalată în cu-prinsul cetății.

Aceasta a fost cea d'intăiu atingere între noi și Unguri.

Persoanele care au făcut studii istorice ceva mai de mult vor ști să spună că este o adevărată poveste care arată că, atunci cînd au venit Ungurii, au găsit pe un Voevod Gelou, pe un altul Menumorut, că s'au dus lupte cu dînșii, care s'au încheiat printr'un pact pe care l-au călcat Ungurii.

Povestea o cunoaștem din cronicarul care se chiamă Anonimul notar al regelui Béla. El întrebuintează cîntece populare și prin această iscodire a mai căutat să explice și numele de localități. Este o creațiune cărturărească tîrzie.

Astfel dar istoria acestor lupte se datorește numai imaginației și ingeniosității unui cronicar de pe la 1200.

Cînd au venit Ungurii, ei erau și puțini la număr și din cauza aceasta n'au ocupat provincia, ci s'au răspîndit ici și colo, și răspîndiți sînt și pînă astăzi. În momentul cînd regele Ungariei, ca să colonizeze Sudul Ardealului, e silit să cheme pe Sași și să-i așeze pe la Sibiiu, Brașov, Bistrița, pe Tîrnave, dacă el ar fi avut oamenii lui, nu trebuia să aducă pe acești coloniști tocmai de la Rinul-de-jos, oameni de altă rasă, și să li dea privilegii foarte supărătoare pentru Coroană, pentru a-i momi să se stabilească și să fie apărători ai graniței. Și mai tîrziu, el avea așa de puține mijloace de a stăpîni provincia, încît pe la 1200

a adaus pe Cavalerii Teutoni și i-a așezat în Țara Bîrsei, de unde au pătruns la noi până la Cîmpulung, și, dacă nu se îndușmăniau cu regele Andrei al II-lea, în loc să fie Prusia germanisată de Cavalerii Teutoni, ar fi fost germanisată țara noastră până la Dunăre. În momentul acela noi aveam însă rosturile noastre bine alcătuite.

Să dau încă două fapte care sînt prea importante ca să le trec cu vederea.

Se știe că Sașii din Ardeal sînt așezați în așa-numitele „Stühle“, „Scaune“. Tot așa Ungurii cari locuiau partea răsăriteană a Ardealului în grupuri compacte, către Moldova sau spre ținutul Buzăului, Secuiei, *Székler* (de la «szék», care înseamnă tot «scaun»), Dar așezarea noastră cea veche a fost totdeauna pe județe. Din moment ce și Sașii și Secuiei s'au așezat în forme de județe fără ca ele să fie la dînșii forme naționale, aceasta înseamnă că, precum Ungurii au păstrat Voevodul Ardealului fiindcă au găsit aici Voevozi de-ai noștri, tot așa ceilalți au luat de la noi organizarea noastră pe județe. Și cine cercetează limba Sașilor, îmbrăcămintea Secuilor, felul cum Secuiei își construiesc casa — nu ca Sașii cu cotul la stradă, ci ca Romîni, cu fața la stradă — poveștile — căci se recunoaște de toți că poveștile Sașilor și Secuilor, ca și ale Ungurilor propriu-zisi, sînt mai nouă decît poveștile noastre, ba chiar musica și danțul — se convinge că nota întăia, fundamentală, e de la noi.

III.

Regalitatea ungurească, nevenind deci ca o regalitate națională, n'a purtat războiul cu noi: războiul cu noi a început atunci cînd regalitatea însăși și-a pierdut puterea asupra nobililor cari o încunjurau.

Regii din dinastia arpadiană au văzut primejdia, dar dinastia lor s'a stins pe la 1300 și a venit cealaltă, de Anjou, din Sudul Italiei, dinastie francesă italianisată. Carol Robert, și mai ales Ludovic-cel-Mare, cari sînt contemporani cu organizarea Statului muntean și moldovenesc, au văzut foarte bine că regalitatea pierde teren față de nobilime, și atunci au ridicat un număr de Voevozi și de juzi de-ai nației noastre la demnitatea nobiliară. Războaiele pe care le-a purtat Ludovic au fost purtate în mare parte cu Maramurășeni, cu Romîni din părțile apusene ale Ardealului, ridicați în ranguri. Pe atunci nu era orice nobil Ungur și orice serb Romîn: cam la aceasta s'a ajuns ceva mai tîrziu.

Așa încît și aici istoria obișnuită păcătuiește în dauna nației noastre: noi am avut în Ungaria un frumos trecut militar în secolul al XIV-lea și al XV-lea. Pe de altă parte, în acest Ardeal, încăput în minile regelui Ungariei, ocupat, în ce privește orașele, de Sași, păzit la hotare de Secui, Domnii noștri, și din Moldova și din Muntenia, au pus episcopi și au avut așezările lor de refugiu. Pentru Domnii munteni s'a făcut ducatul de Făgăraș, la care s'au alipit pe urmă satele Sibiiului, adăugîndu-se titlul de Amlaș; Domnii Moldovei au căpătat Ciceul și Cetatea-de-Baltă. Și Ciceul însemna un domeniu întreg, un întreg județ; Domnii noștri pe vremea lui Petru Rareș, intrau domnește în Bistrița și li ieșiau înaintea magistrației sași de-i primiau ca pe adevărații stăpînitori ai țerii. Petru Rareș culegea vamă la Rîșnov. Și mai tîrziu, Domnii din veacul al XVI-lea au avut fiecare în fundul gîndului lor această idee de a ajunge stăpîni în Ardeal, și o știau străinii cari spuneau de Petru Rareș că, dacă ar pătrunde — și a pătruns de atîtea ori — în Ardeal, cea mai mare parte dintre locuitorii provinciei, cari sînt Romîni, s'ar da de partea lui.

Aşa încît, cum se vede, *Ardealul a fost ocupat de regalitatea ungurească, el a fost colonizat cu nobili, cu Saşi şi Secui; dar esenţa intimă a acestei provincii a rămas legată de esenţa intimă a propriei noastre vieţi.* Şi cred că rostul nostru în Ardeal ar fi ajuns să fie încă mai important dacă regalitatea Ungariei n'ar fi perit în lupta de la Mohács, la 1526. Atunci, din sfărîmăturile regatului, Ungaria Superioară a fost ocupată de Casa de Austria, Turcii s'au aşezat la Buda şi Timişoara, ca şi de-a lungul Tisei, iar în Ardeal s'a refugiat toată nobilimea Ungariei care doria să ducă o viaţă independentă şi naţională. Supt dinastia Zápolya, apoi supt cele următoare: Báthory, Rákóczy şi pînă la Mihail Apaffy, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, naţionalismul unguresc s'a făcut în Ardeal.

Şi, iată, n'aş sfătui, ferească Dumnezeu, pe niciun Român să abdice de la drepturile naţiunii lui nicăiri, dar eu, care cunosc puţin sufletul poporului nostru şi care cred că în el nu se cuprinde nimic din acea brutalitate care a fost în legătură cu nevoile războiului şi pe care o mai întîlnim în atîtea domenii, recomand, în legătură cu asemenea tradiţii, un lucru: cu cît ne simţim mai tari, cu atîta trebuie să înţelegem mai mult sufletul altora. Tot dreptul nostru se poate concilia cu înţelegerea pentru faptul că acolo a trăit îndelung şi naţia ungurească, imigrată, suprapusă, izolată, dar cu ce a fost mai adînc în fiinţa ei, pentru faptul că în Ardeal a fost adăpostul Ungurilor o mulţime de vreme şi că în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea ei acolo au trăit în speranţa lor de înviere naţională, adăpostindu-i şi hrănindu-i în mare parte populaţia românească de acolo, cînd Ardealul li-a servit ca adăpost al sufletului lor naţional. Este un lucru de care trebuie să ţinem samă. Eu înţeleg să zdrobeşti rezistenţa

cînd n'o poți încunjura, dar să provoci rezistența atunci cînd poți să nu cheltuiești puteri împotriva ei, socotesc că este o acțiune politiceste greșită și contrară sufletului nostru, care a cucerit totdeauna prin blîndeță și toleranță. Prin urmare gesturile mari, declamațiile, să le lăsăm pentru acei cari-și fac o profesie din aceasta, și sînt destui; iar unde se găsește omul cuminte înaintea unei crize sufletești a altui popor, trebuie să-i resolve greutățile potrivit cu conștiința chiar pe care-o are despre această criză sufletească.

Spun lucrurile numai în această formă pentru că ar trebui mai mult timp ca să dezvolt gîndul meu și, mai la urmă, dîndu-mi samă că înfrunt atîtea păreri deosebite de ale mele, prefer să las ca ideile pe care le-am strecurat să-și facă loc în sufletele celor cari m'au ascultat.

IV.

Este necontestat însă că în acest Ardeal nobilimea ungurească s'a înrăit, neparticipînd la cultura Europei, pentru că nu exista om mai rud decît nemeșul ardelean, aspru, intolerant, grosolan fără margine. Mai tîrziu, cînd Ungaria s'a refăcut, evident că șefii i-au venit și din aceia ai căror părinți vorbiau franțuzește în jurul Mariei-Teresei și căroro, dacă li s'ar fi spus de naționalismul Ungariei, n'ar fi dat două parale pe dînsul; dar conducători au venit și din această lume ardeleană, care nu-și părăsise niciodată caracterul național. Și, atunci, după fasa foarte veche în care ne-am întîlnit de la popor la popor, după fasa următoare, în care regalitatea a venit la noi, ortodocșii, ca să ne catolicizeze și a ocupat Ardealul cu mandat de la Papa, după fasa a treia, în care am găzduit

naționalismul unguresc cu cizmele lui grele de nemeș, a venit fasa cea mai nouă, cînd i-a intrat în capul nobilimii acesteia ungurești, prefăcută în clasa dominantă a unui Stat național agresiv, o anumită filosofie de drept public. Niciun lucru nu poate fi mai teribil decît, la o asemenea clasă pretențioasă, o metafisică de drept străină adevăratei culturi. Instinctul vechiu s'a ridicat atunci pînă la concepția juridică pe care o predau toate Universitățile maghiare, unde se neglijează de multe ori legile actuale pentru ca tinerii să se pătrundă de spiritul dreptului medieval. Din această concepție a rezultat ideea de națiune unitară maghiară, în care celelalte nații pot să aibă «buze», valahe, ori «nemțești», dar sufletul nu poate fi decît al nației dominante.

Concepția aceea a săpat o prăpastie între Maghiari și toți locuitorii ceilalți ai Ungariei, pentru că, la urma urmei, nicio minoritate dominantă nu se poate menține față de majoritate decît acordîndu-i dreptate și făcîndu-i un bine pe care aceasta să-l recunoască. Alcătuirile meșteșugite țin cîtă vreme nu se mișcă pămîntul dedesupt; dar pămîntul se întîmplă să se și clatine din cînd în cînd, și, atunci, ceia ce e prins slab în încheieturi se desface și, supuindu-se legii atracției, fiecare bucată se duce la rosturile ei. Deci din cauza aceslei uri, pe care n'am sămănat-o noi, care a apăsas asupra noastră și a provocat o reacțiune firească de aceeași specie, s'a creat fenomenul conflictului dintre Romîni și Unguri, care a durat atîta vreme și a produs ceia ce vedem, — în fasa istorică din urmă.

* * *

Încheind, eu doresc, făcînd parte dintr'o nație care voiește să trăiască în concertul popoarelor civilizate,

doresc să vie și o altă fasă, în care să se uite Sfântul Ștefan și coroana lui cea strămbă ca și sabia lui apostolică; să se uite noțiunea medievală, cu totul răsuflată, de Stat național maghiar a profesorilor de drept de la Universitățile maghiare, și să se vadă un lucru: o nație de o parte și altă nație de alta, care sînt n'aș zice: încunjurate de Slavi, — pentru că nu mă tem de Slavi, ci mă tem numai de păcatele noastre —, ci amenințate de primejdii, că sîntem vecinji unii cu ceilalți și în mare măsură locuim în aceeași țară, căci atîția Romîni au rămas în afară de hotarele României Mari și atîția Unguri sînt cuprinși în hotarele acestei României Mari din care nu vor pleca, pentru că este o țară bună.

Se va zice: dar viața din noua fasă cum s'o facem posibilă? Iată cum. Să se înceapă și din partea cealaltă așa cum am început noi față de populația ungurească încăpută supt stăpînirea noastră, care-și păstrează biserica, școala, care e de dorit să-și aibă represintanții cuveniți în Parlament, unde să fie primiți chiar cu prietenie pentru ca să li se dovedească în felul acesta că nu li contestă nimeni drepturile pe care le au pe pămîntul unde muncesc și pe care atîtea generații din înnaintașii lor au trăit.

Și, cînd programul pe care l-am început bine îl vom fi desăvîrșit și de nicăieri nu va putea să vie o critică împotriva sistemului pe care-l vom fi aplicat noi părții din națiunea ungurească ce locuiește la noi și pe care n'avem nevoie să o desnaționalisăm, — eu n'aș cere nimănui să-și părăsească sufletul lui național pentru sufletul nostru național, fiindcă acel ce părăsește sufletul lui național este incapabil de a avea alt suflet și e, deci, fără niciun fel de importanță, o zdreanță cumpărată, lipsită de orice valoare. Dar doresc ca și de partea cealaltă să se înțeleagă

acea : că nicio națiune nu este făcută ca să stăpânească o alta, chiar dacă Sfântul Ștefan ar fi fost de trei ori mai sfânt și chiar dacă și crucea de pe coroana lui ar fi cea mai dreaptă din toate crucile de pe fața pământului, ci toți sîntem făcuți pentru a munci alături de un altul, respectînd dreptul aceluia și înălțîndu-ne tocmai prin aceia că-i respectăm dreptul. altuia.

Stenografiat de H. STAHL.

**VERIFICAT
2017**